

تبیین و بررسی مبانی عمل اخلاقی بر اساس نظریه اسلامی عمل و تدوین

اهداف، اصول و روشهای تربیت اخلاقی

نیره حاجی علیان^۱، خسرو باقری^۲، محمدرضا شرفی^۳، سیدمهدی سجادی^۴

مساله اصلی مورد نظر در این پژوهش، دشواری هایی است که امروزه در عرصه تربیت اخلاقی با آن مواجهیم. به نظر می رسد این دشواری ها تا حد زیادی ناشی از نواقصی است که در فلسفه اخلاق زیرساز تربیت اخلاقی ریشه دارد. تصویری که از ماهیت عمل اخلاقی داریم، به طرز عمیقی در راهبرد و اصول و روش های تربیت اخلاقی منعکس می شود. همچنین، نواقص فلسفه اخلاق نیز به نوبه خود ناشی از نواقصی است که در تصور ما از انسان وجود دارد. از این رو، فراهم آوردن بهبود در تربیت اخلاقی در گرو آن است که نخست تصور مناسبی از انسان در نظر گرفته شود و بر اساس آن، فلسفه اخلاقی متناسب با آن فراهم آید و به تبع آن، دگرگونی هایی در اصول و روش های تربیت اخلاقی پیش بینی شود.

در این پژوهش، کوشش بر آن است که بر اساس رویکرد اسلامی عمل، مطالعه ای در فلسفه اخلاق صورت گیرد و مبانی عمل اخلاقی متناسب با رویکرد مذکور تدوین شود و با نظر به آن، اصول و روش های تربیت اخلاقی پیشنهاد گردد. رویکرد اسلامی این پژوهش از نظریه انسان عامل (باقری، ۱۳۸۲) اخذ خواهد شد و مبنای پژوهش قرار خواهد گرفت. در طرح واره انسان عامل، عمل دارای سه مبنا می باشد؛ مبنای شناختی، گرایشی و ارادی - اختیاری. بر این اساس می توان گفت که هر رفتاری بر سه مبنای شناختی، گرایشی و ارادی - اختیاری مبتنی باشد، آن رفتار عمل محسوب می شود. مبنای شناختی عمل ناظر به تصویر و تصویری است که فرد از عمل و نتایج مترتب بر آن دارد طبیعی است که این تصویر و تصور امری پویا و متحول باشد و متناسب با آن نیز می توان گفت که مبنای شناختی عمل تغییر و تحول یافته است. اما مبنای گرایشی عمل، به تمایلات و هیجانات فرد در مورد آن عمل اشاره دارد اعم از آنکه این هیجانات معوق به اقدام یا پرهیز باشد. و مبنای ارادی - اختیاری ناظر بر تصمیم گیری و گزینش فرد در مورد انجام دادن عمل است و هنگامی عمل تحقق خواهد یافت که علاوه بر وجود تصویرشناختی و هیجاناتی درونی، تصمیم و انتخاب نیز در مورد آن تحقق یابد.

^۱ دانش آموخته علوم تربیتی؛ nayerehalian@gmail.com

^۲ استاد دانشگاه تهران؛ kbagheri4@yahoo.com

^۳ دانشیار گروه فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه تهران؛ Msharafi@ut.ac.ir

^۴ عضو هیات علمی دانشگاه تربیت مدرس

در میان انواع متفاوتی که می‌توان برای رفتار آدمی در نظر گرفت، عمل اخلاقی یکی از برجسته‌ترین انواع عمل است. از این رو، مبانی سه‌گانه باید در مورد آن صادق باشد. بر این اساس، عمل اخلاقی رفتاری است که مبانی شناختی، گرایشی و ارادی زیرساز آن بوده و بر اساس این مبانی صورت گرفته باشد. هنگامی که بتوان از "عمل" اخلاقی سخن گفت، مسئولیت فرد در قبال آن نیز قابل تصور خواهد بود.

پرسش‌های پژوهش:

- ۱- بر اساس نظریه اسلامی عمل آیا می‌توان مبانی اخلاق را در قرآن پیدا نمود؟
- ۲- چه اصول و روشهایی برای تربیت اخلاقی از منظر نظریه اسلامی (و تغییرات محتمل در نظریه) می‌توان پیشنهاد نمود؟

در این پژوهش، پس از گردآوری اطلاعات، به چندین روش برای رسیدن به مبانی عمل اخلاقی و همچنین ارائه راهکارهایی برای تربیت اخلاقی نیازمند خواهیم بود.

- روش تحلیل محتوا؛ برای دستیابی به مبانی عمل اخلاقی در آیات قرآن و احادیث تفسیری، بایستی از این روش استفاده نماییم. به عقیده "برنارد برسون"^۱ تحلیل محتوی نوعی تکنیک پژوهش است که برای توصیف عینی، منظم و تا آنجا که ممکن است کمی محتوی ارتباطات با هدف نهائی تفسیر داده‌ها به کار می‌رود (بدیعی، ۱۳۸۰، ص ۶۹).

- روش فرانکنا^۲؛ پس از بررسی و تبیین مبانی عمل اخلاقی با استفاده از روش فرانکنا، اصول و روشهایی را برای تربیت اخلاقی پیشنهاد خواهیم نمود. سابقه این روش به ارسطو باز می‌گردد که از دو مقدمه که یکی قضیه ای ارزشی است و متضمن باید و دیگری قضیه ای توصیفی است، به نتیجه ای دست می‌یابیم که ناظر به یک تصمیم عملی بوده و قابل تجویز می‌باشد.

شاید بتوان یکی از مباحث بنیادین در فلسفه اخلاق را نظریه انسان عامل در نظر گرفت. در نظریه انسان عامل تبیین کننده این امر است که در اندیشه اسلامی، انسان عاملی در نظر گرفته می‌شود که می‌توان اعمال صادر شده از او را به خودش منتسب نموده و او را منشاء عملش در نظر گرفت (باقری و خسروی، ۱۳۸۷، ص ۸۴). با توجه به مبانی سه‌گانه عمل، هر جلوه یا حالتی از انسان اعم از درونی و بیرونی که مبتنی بر سه مبانی مذکور باشد، عمل محسوب می‌گردد، در غیر اینصورت نمی‌توان از آن بمنزله عمل آدمی سخن گفت.

^۱ Bernard Berelson

^۲ Frankena

بنابراین زمانیکه عملی با این مبانی از فردی سر می زند، وی در قبال آن مسئول بوده و می توان وی را در خصوص آن مورد سوال و مواخذه قرار داد.

یافته های پژوهش:

با توجه به مبانی استخراج شده از قرآن کریم، می توان بیان نمود که نظریه انسان عامل را می توان به حیطة اخلاق تعمیم دارد و می توان از اخلاق به عنوان عمل اخلاقی یاد نمود. بر اساس نظریه انسان عامل، عمل اخلاقی رفتاری است که مبانی شناختی، گرایشی و ارادی زیرساز آن بوده و بر اساس این مبانی صورت گرفته باشد. اصولی چون اصل غلبه بر خودمحوری هستی شناختی، غلبه بر خودمحوری شناختی، ارائه معیار، تبیین محدوده های عمل، تجلی کرامت انسان در تربیت اخلاقی، تعقل، شکوفایی فطرت و اعتدال و همچنین روشهایی چون تبیین محوریت الهی، عبرت آموزی، تکریم شخصیت، تغافل، پذیرش توبه را می توان برای حیطة تربیت اخلاقی بیان نمود.

واژگان کلیدی: انسان عامل، اخلاق، اخلاق اسلامی، عمل اخلاقی، تربیت اخلاقی.

فهرست منابع:

- قرآن کریم (ترجمه علامه طباطبایی).
- باقری، خسرو. (۱۳۶۸). **نگاهی دوباره به تربیت اسلامی**، جلد ۱ و ۲. تهران: مدرسه.
- باقری، خسرو. (۱۳۷۵). **پیش فرضهای روانشناسی اسلامی**. تهران: حوزه و دانشگاه.
- اقری، خسرو. (۱۳۸۲). **هویت علم دینی**. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- باقری، خسرو و خسروی، زهره. (۱۳۸۷). راهنمای درونی کردن ارزش های اخلاقی از طریق برنامه ریزی درسی. **فصلنامه مطالعات برنامه ریزی درسی، ۸**.
- باقری، خسرو. (۱۳۸۸). بررسی تطبیقی طرحواره اسلامی عمل با انسان شناسی (پسا) ساختارگرا. **فصلنامه تعلیم و تربیت، ۹۸**.
- بدیعی، نعیم. (۱۳۸۰). **تحلیل محتوا**. تهران: اداره کل تبلیغات اداره هماهنگی روابط عمومی های کشور.
- طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۹۳ق). **المیزان فی تفسیر القرآن**. لبنان: موسسه الاعلمی للمطبوعات.
- اسکندری، محمدحسین. (۱۳۷۶). **اخلاق در قرآن**. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۶۷). **فلسفه اخلاق**. قم: صدرا.